

Németh György (1956) az ELTE BTK Ókortörténeti Tanszékének vezetője, számos ókori tárgyú könyv írója, fordítója. Az *Espacios de penumbra* nemzetközi mágiatörténeti projekt kutatója.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: „Igyál, dőzsölj, ölelj!” *A pederasztia megítélése az antik világban* (2012/4).

A hellénisztikus kori alapítványi iskolák

Németh György

A görög betűírást a föníciai mássalhangzóírásból az öt magánhangzó beszúrásával alakította ki a Kr. e. 9. század második felében egy „ismeretlen jötevő”,¹ létrehozva ezzel a világ szinte bármely nyelvére alkalmazható, könnyen elsajátítható írásrendszert. Míg Egyiptomban vagy Mezopotámiában a legegyszerűbb üzenetek leírásához is több száz jel ismeretére volt szükség, amelyeket csak évekig tartó tanulással sajátíthattak el az erre kiválasztottak, a görög ábécé digammával és koppával együtt 27 jelét bárki megtanulhatta iskolába járás nélkül is. Az írástanulás leggyakoribb módja az abecedária használata volt. Egy cserépdarabra felírták a görög ábécé betűit, majd versikeként megtanulták a betűk nevét: *alpha-béta-gamma-delta-epsilon*... Az íráshoz vagy az olvasáshoz egyszerűen ki kellett számolni, hányadik jel az „e” vagy a „b”, és már le is lehetett írni. Néhány napos gyakorlás után bárki meg tudta jegyezni, hogy melyik hanghoz melyik betű tartozik. Így olyan társadalmi rétegek – köztük rabszolgák – is elsajátíthatták a betűvetést, amelyek a keleti társadalmakban el voltak tőle zárva. Az írás-olvasás elterjedt voltára elég legyen két példa. Amikor Athénban, a Kr. e. 5. században bevezették a cserépszavazást (feltehetőleg Themistoklés, nem pedig Kleisthenés javaslatára), az volt a szabály, hogy a közel harmincezer polgárból legalább hatezer szavazó kellett az eljárás érvényességi küszöbéhez.² Ez már önmagában azt jelenti, hogy az athéniak legalább 20%-os írni tudást tételeztek fel a polgárok körében, de ez az arány valójában jóval magasabb lehetett, hiszen a vidéki községekben lakók nem tettek meg közel hatvan kilométert csak azért, hogy valakinek a nevét felírják egy cserépre, így az amúgy is Athénban vagy a környékén lakók vettek részt a szavazásban. A mintegy tízezer előkerült szavazócserép olykor különös betűformái, névalakjai mutatják, hogy az írni tudás nem feltétlenül jelentette azt, hogy mindenki sűrűn gyakorolta ezt a tudományát, de ha kellett, alkalmazni tudta megkopott ismereteit. A másik példa császárkori, és a nők írni tudásának meglepően széles köréről tanúskodik. Az ephesosi Sóranos kijelenti, hogy a bábaképzőbe csak olyan lányokat kell felvenni, akik gyakorlottak az írás-olvasás mesterségében.³ Ha az ilyen lányok túl kevesen lettek volna, az veszélyeztette volna a bábaképzést, de Sóranos ettől szemmel láthatóan nem tartott.

Nem sok forrásunk van arra nézve, hogy a Kr. e. 5–4. században hogyan zajlott az oktatás azok számára, akiket iskolába járattak a szülei. Állami iskolarendszer ugyanis, Spárta kivételével, sehol sem létezett (lásd az első margószöveget). Athéni gyerekek államköltségen mindössze egyszer tanulhattak a Kr. e. 5. században, akkor sem Athénban. Kr. e. 480-ban a közeledő perzsa seregtől tartva Themistoklés elrendelte a lakosság evakuálását. Plutarchos így számol be erről:

A határozat elfogadása után a legtöbb athéni Troizénbe küldte a gyermekeket és az asszonyokat. A troizéniek egymással versengve fogadták őket vendégül. Közköltségben mindegyikük napi két obolost kapott, a gyermekek pedig bárhol szabadon szedhettek gyümölcsöt, sőt még tanítókat is fogadtak melléjük. Ezeket a határozatokat Nikagoras javaslatára hozták.⁴

Lykurgos ezzel szemben ahelyett, hogy hagyta volna, hogy minden apa külön-külön pedagógus rabszolgára bizza a gyermekét, olyan ember felügyelete alá helyezte a fiúkat, aki a legmagasabb hivatal betöltő férfiak köréből származott, és akit gyerekefelügyelőnek (paidonomos) hívtak. Fölhatalmazta arra, hogy összegyűjtse a fiúkat, felügyeljen rájuk, és ha valamelyikük rossz fiat tett a tűzre, keményen megbüntesse. Az ifjak köréből korbácsos legényeket rendelt mellé, hogy végrehajtsák a büntetést, ha szükséges. Így aztán Spártában jellemzővé vált a rendkívüli szerénység és a nagyfokú engedelmesség.

Xenophón: A lakedaimóniak állama 2. 2 (Németh György fordítása)

Azért, hogy a fiúk sohase maradjanak felügyelet nélkül, még akkor sem, ha a paidonomos eltávozik, felhatalmazta az éppen arra járó polgárokat arra, hogy olyan parancsot adjanak nekik, amelyet jónak látnak, és megbüntessék azokat, akik valamit rosszul csinálnak. Ezzel a módszerrel tiszteletudóbbá tette a gyerekeket. A spártai fiúk és férfiak nem is tisztelnek úgy senkit, mint vezetőiket.

Xenophón: A lakedaimóniak állama 2. 10 (Németh György fordítása)

A troiziéniak hamar belátták, hogy a városkájuk méretéhez képest hatalmas tömegű athéni gyermeket valamivel le kell kötni, különben a vidéken kószálva rengeteg bajt okoznak. A gyerekek energiáinak lekötésére az iskolát tartották a legjobb módszernek. A háború végével hazatért gyerekek azonban a későbbiekben már újra csak szüleik költségén tanulhattak. A tanító-vállalkozók havi díját a szegényeknek nem volt könnyű előteremteni. Héróndas *Az iskolamester* című mimiambosában Métrotimé, az anya panaszkodik iskolakerülő fiára, Kottalosra, akinek „a hó harmincadik napján vér- s könnyözönnel izzadom ki tandíját”, mégsem jár iskolába.

A fiúk és lányok számára biztosítandó, államilag felügyelt, ingyenes iskola-rendszert Platón írta le *Törvények* című utópiájában a Kr. e. 4. században:

Ezekben az épületekben az egyes tanulmányoknak idegenből hívott, fizetéssel szerződötetett tanítómesterei lakjanak, és tanítsák az ifjúságot mindazokra a tanulmányokra, amelyek egyrészt a háború, másrészt a műzsai művészet körébe tartoznak. S nem lehet szabadjára hagynunk a nevelést, hogy az apa akaratától függjön: ki látogatja az iskolát és ki nem, hanem ragaszkodjunk ahhoz az elvhez, hogy minden ember és minden gyermek inkább az államé, mint szüleié, és így kötelezően nevelnünk kell mindenkit. S az én törvényeim ugyanazt mondanák ki a lányokra, mint a fiúkra vonatkozólag, hogy a lányokat is ugyanazokban a dolgokban kell gyakorolni.⁵

A nevelés felügyelőin a törvény azokat érti, akik a tornacsarnokokban és az iskolákban felügyelnek a rendre és a nevelésre, oktatásra, gondoskodnak róla, hogy a fiúk és lányok látogassák az iskolát, és ne hanyagolják el tanulmányaikat.⁶

Ez a gondolat azonban még sokáig nem vált valóra. A szülők által fizetett tanárok oktatási-nevelési módszereire jellemző, amit a már említett Métrotimé kér a tanártól: verje csak meg jól a fiát, ha nem elég szorgalmas. A gyerekek testi fenyítése közismert és elfogadott dolog volt Hellasban, Spártában például minden felnőtt férfi fel volt hatalmazva rá, hogy bármelyik fiút megfenyítse, ha szükségét látja, ezért egyetlen polgár sem haragudott meg rá (lásd a második margószöveget). Egyiptom homokjából több iskolai viaszostábla került elő, amelyeken a gyerekek gyakorolták a betűvetést. Az egyikre a tanár írta fel vészjóslo figyelmeztetését, amit a gyerek négyszer megismételt alatta, de olyan nagy igyekezettel, hogy a betűk áttörve a viaszréteget, magán a fatáblán is maradandó nyomokat hagytak:

Φιλοπονεί ὦ παῖ μὴ δαοῖς

Légy szorgalmas, fiú, nehogy megnyúzzalak!⁷

A módszer nem lehetett kivételes, mert még két viaszostáblát ismerünk *philoponei* („Légy szorgalmas!”) felirattal.⁸ Igaz, a kiváló szorgalmat jutalomkoszorúval ismerték el, mint például az euboiai Eretriában élt Paramonos, Dórotheos fia esetében, amint ezt egy Kr. e. 1. századi felirat tanúsítja.⁹

Bár az állam által finanszírozott és ellenőrzött kötelező elemi iskolai oktatás platóni modellje az újkorig csak álom maradt, két feliratot is ismerünk, amelyek a milétosi és teósi alapítványi iskolák a platóni elveket megközelítő működését mutatják be részletesen. A teósi feliratot ismerteti Anna Swiderkovna a hellénisztikus korról szóló könyvében, de fordítást csak három sorról ad, így tudomásom szerint az itt közölt szöveg a felirat első magyar fordítása.¹⁰ A másik a milétosi Delphinionban talált, kőtáblára vésett felirat, amit ma Berlinben őriznek (Kr. e. 200/199).¹¹ A feliraton szereplő jötevő (*euergetés*), a milétosi Eudémos, városának *epónymos stephanéphorosa*, vagyis az évnek nevet adó főtisztviselője volt Kr. e. 210/209-ben.¹² Az *euergetéseket* haláluk után állami temetésben részesítették hála-ból nagylelkűségükért.

Így határozott a nép, az egybegyűltek előterjesztése (alapján): miután Eudémost, Thallión fiát a nép jötevőjévé választotta, és bőkezűségének legnagyobb emlékeztető minden időkre megörökítette, kihirdette, hogy a szabad születésű gyerekek oktatására tíz ezüst talantont¹³ ad a maga és testvérei, Menandros¹⁴ és Dión vagyonából, megszavazták a milétosiaiak: Eudémost legjobb igyekezetére való tekintettel részesítsék dicséretben, és gondoskodják erről a tanács és a nép.

Azért, hogy döntéseik alapján megfelelően kezeljék a rendelkezésre álló pénzalapot, Eudémos⁽¹⁰⁾ a megállapodás során meghatározott időközönként átutalja az egy évre felajánlott pénzösszeget a kincstárnokoknak, a kincstárnokok pedig azonnal átadják azt az államkassza választott kezelőinek, s ők nyissanak egy állami számlát „az Eudémos által a szabad gyerekek nevelésére adományozott összeg” címmel, jegyezzék fel rá és őrizzék meg ezt a pénzt, de át kell adniuk azt az őtánuk választott pénzkezelőknek, hogy a népgyűlés határozhasson a jövőben általuk befizetett jövedelmekről.¹⁵ Ha mégsem adják át azt a pénzt, ami a számlán áll, büntetésül fizessék meg a népnek az összeg kétszeresét.⁽²⁰⁾ Az állami jövedelmekről mérleget készítő adófelügyelők különítenek el minden évben az egyenlegben háromszáz statért¹⁶ a pénzalap leendő jövedelmének fejében, és utalják át minden hónapban a kincstárnokok kiadásaira az esedékes összeget. Ha pedig nem különítik el az összeget az előírtak szerint, fizessenek ötszáz statér büntetést, amelyet Hermésnek és a Múzsáknak szenteljenek.

Akik testnevelést vagy írást akarnak tanítani, iratkozhatnak fel a jövő évre beiktatott gyermekfelügyelőknél, minden évben van feliratkozás Artemisió¹⁷ havának közepétől huszadikáig, a felügyelők pedig függesszék ki a neveket Antiochos oszlopocsarnokára.¹⁸ Nyolc⁽³⁰⁾ nappal az említett hónap lejártá után,¹⁹ miután összegyűlt a népgyűlés, helyezzenek a színpadra egy háromlábú edényt és egy füstölőt, legyenek ott a papok (közül) a gyerekek tornacsarnokában tisztelt Versenyek Hermésének papja és a Múzsák papja, a szentély hírnöke, azok, akiket kézfelemeléssel megválasztottak, és be

akarják tölteni a gyermekfelügyelő tisztét, és amíg él, maga Eudémos is, azután pedig Eudémos leszármazottai közül a legidősebb, s ő mutassa be a tömjénnel a füstáldozatot Hermés, a Múzsák és a Múzsákat vezető Apollón tiszteletére, a szentély hírnöke pedig imádkozzék a népgyűlés részvevőért, hogy aki szavaz a testnevelés tanárookra és az írás tanárookra, azokra szavazzon, akiket a gyerekek tanítására a legalkalmasabbnak talál, és semmiféle becsvágy ne befolyásolja az igazságosság ellenében döntését, (és aki az igazság szerint dönt),⁽⁴⁰⁾ annak jól menjen a sora, de aki nem, annak éppen ellenkezően. Ezután pedig a gyermekfelügyelők adják át a tanács írnokának a felírt neveket, ő pedig vezesse elő őket egyenként. A bejövőket eskessék meg egyenként a papok és a szentély hírnöke. A testneveléstanárok esküje pedig így hangozzék:

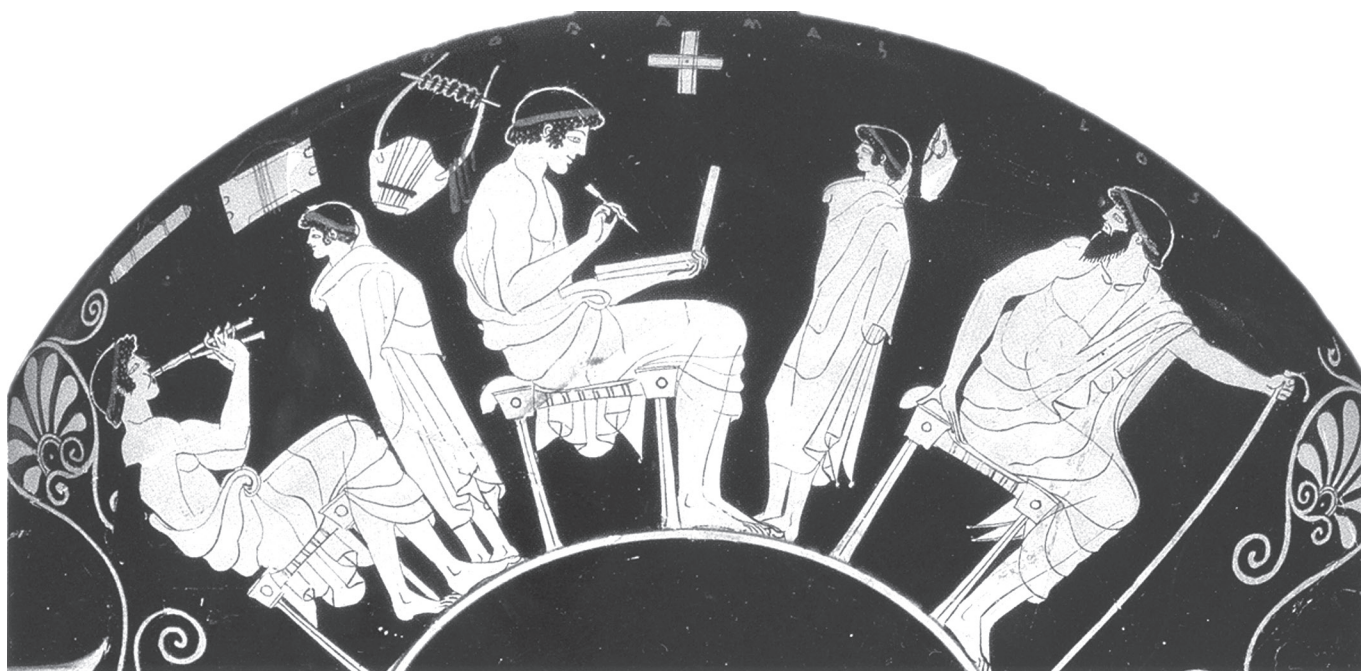
„Esküszöm Hermésre, hogy a milétosiaiak közül senkit sem beszéltem rá, hogy énrám szavazzon, és mást sem bízom meg vele, hogy érdekebben propagandát folytasson, és atok terhe alatt kijelentem, hogy az igazul esküvőnek jól menjen a sora, a hamisan esküvőnek pedig éppen ellenkezően.”

Az írástanárok ugyanezt az esküt tegyék le, de Apollónra és a Múzsákra esküdjenek. A megjelentek közül szavazzanak meg kézfelemeléssel és nevezzenek ki négy testneveléstanárt⁽⁵⁰⁾ és négy írástanárt.

A testneveléstanárok bére a határozat értelmében havonta és személyenként harminc drachma, az írástanároké pedig havonta és személyenként negyven drachma. A szónoklataik és egyéb ügyeik költségeiről a gyermekfelügyelői törvény rendelkezik. A megszavazott testneveléstanároknak el szabad utazniuk, ha versenyzőként részt akarnak venni valamelyik koszorút adó versenyjátékon, amennyiben a gyermekfelügyelők elengedik őket, és ha olyasvalakit biztosítanak maguk helyett a gyerekek oktatására, akivel a gyermekfelügyelők is meg vannak elégedve.²⁰ Azért, hogy a bért mindegyikük rendszeresen megkapja, a kincstárnokok a meghatározott összeget⁽⁶⁰⁾ minden hónap első napján adják át a testneveléstanároknak és az írástanároknak. Ha

1. kép. Athéni osztrakonok a Kr. e. 5. századból
(forrás: http://www.agathe.gr/democracy/practice_of_ostracism.html)

2. kép. Iskolai jelenet attikai vörösalakos csészén: grammatistés írótablával, előtte áll a tanítvány, mellette pedagógos bottal. Duris-festő, Kr. e. 480 körül (Berlin, Antikensammlung, F2285)

valamelyikük mégsem adja át, fizessen büntetésként ötszáz statért, amelyet Hermésnek és a Múzsáknak szentelnek, ebből hajtsák be a testneveléstanárok és írástanárok számára kifizetendő bért a piacfelügyelőkre vonatkozó törvénynek megfelelően. A költségvetés által e célra elkülönített alapot senki, semmilyen formában ne használja föl más célra. Ha azonban valaki javaslatot tesz, vagy előterjeszt, vagy szavazásra bocsátja, hogy vagy más célra fordítsák, vagy a javasoltnál alacsonyabb összeget állapítsanak meg, azt, aki ezek közül valamit elkövet, sújtsák ötszáz statér bírsággal, amelyet Hermésnek és a Múzsáknak szentelnek.

A továbbiakban, amikor az elkülönített alapból e célra kifizetett összegeket megkapják a gyermekfelügyelők, ⁽⁷⁰⁾ küldjenek egy különösen szép ökröt a didymai Apollónnak, a didymaiak ötévente tartott ünnepére, s a többi évben az ökrterelések ünnepére, és vonuljanak ünnepi menetben ök maguk és az általuk kiválasztott gyerekek, és közülük a kézfemeléssel megválasztott elnökök, és Eudemos is, amíg csak él, azután pedig Eudemos leszármazottai közül a legidősebb.²¹ Az elküldött áldozati állatot a gyerekfelügyelők áldozzák fel, és osszák ki a gyerekek és azok között, akik a határozat értelmében az ünnepi menetben részt vettek.

Engedjék el a gyerekeket a tanításról minden hónap ötödik napján, s a gyerekfelügyelők jegyezzék föl ezt is a szünetek közé a többi napokkal együtt, amiként ⁽⁸⁰⁾ ezt a gyerekfelügyelői törvény előírja.²²

Azért, hogy a nép határozata és az Eudemos által ez ügyben kimutatott bőkezűség mindenki számára láthatóan fennmaradjon, gondoskodjanak róla a falak felügyelői²³ az építésvezetőkkel együtt, hogy ezt a határozatot két kőtáblára fölvéssék, és az egyiket a gyerekek tornacsarnokában, jól látható helyre állítsák föl, a másikat pedig Apollón Delphinios szentélyében, az Eudemos, Thallion fia által emelt talapzatra.²⁴ Azért, hogy Eudemos ez ügyben megnyilvánu-

ló bőkezűsége miatt méltó megtiszteltetésben részesüljön, megfelelő időpontban tanácskozni fog a népgyűlés. A népgyűlés úgy határozott, hogy fehér táblára írják fel a néphatározatot.²⁵

Eudemos gymnasionja az északi agorától keletre épült a Kr. e. 2. század kezdetén. Négy oszlop tartotta monumentális bejárat csarnokát, ahová öt lépcsőfokon felmenve lehetett belépni. A nyitott birkózóteret, amelynek mérete 19×35 méter volt, dór oszlopok vették körül. A bejáratlal szemben hat kisebb szoba állt az oktatás és az ephébosok²⁶ rendelkezésére. A felirat nem említi, hogy az épületet milyen forrásból emelte Eudemos.

A tanárok kiválasztásának nyilvánossága, a jelentkezők pályázatának nyilvánossá tétele az Antiochos-stoában, az ünnepi népgyűlés lefolyása, a nyilvános eskütétel mind azt bizonyítják, hogy az oktatást kiemelt fontosságú ügyként kezelték Milétosban. Vagyis nem tanítás közben felügyelték a tanárokat, ahogyan ezt Plátón eltervezte, hanem az évi versenyvizsgálával küszöbölték ki, hogy egy alkalmatlan tanár újabb évre megbízatást nyerjen. Ehhez képest a tanárok fizetése meglehetősen alacsonynak számított.

Különösen érdekes, hogy az alapítványt tevő az évi összegek mintegy feléről nem rendelkezik. A háromszáz arany statér értéke 6000 drachma. A nyolc tanár évente összesen 3360 drachmát keresett, amihez szökőhónapban még 280 drachma járult, vagyis megmaradt egy közönséges évben 2640, egy szökőhónappal rendelkező évben pedig 2360 drachma. Az a legvalószínűbb, hogy ezt az összeget a feláldozandó ökr árára és a díszfelvonulás méltó megrendezésére szánták, hiszen ezek szolgálták a nyilvánosság előtt leginkább Eudemos és testvérei önreprezentációját.²⁷

Eudemoséhoz hasonló alapítványi iskolát találunk az ióniai Teosban (ma Sığacık, Törökország) a Kr. e. 2. században, amelyet Polythrus alapított.²⁸ A teósi gymnasion, amely az akro-

3. kép. Iskolai jelenet attikai vörösalakos csészén: grammatistés papirusztekercsel, előtte áll a tanítvány, mellette pedagógos bottal. Duris-festő, Kr. e. 480 körül (Berlin, Antikensammlung, F2285)

polistól északkeletre fekszik, jórészt feltáratlan. Maradványai alapján bizonyos, hogy a hellénisztikus korban épült. A felirat eleje, közepe és vége hiányos.

A gymnasiarchos megválasztása után kerül sor a paidonomoséra, aki nem lehet fiatalabb negyvenévesnél.²⁹ Azért, hogy minden szabad születésű gyermek tanulhasson, Polythrus, Onésimos fia bölcs előrelátással bejelentette a népgyűlésnek, hogy szép emléket állítva dicsőségvágyának e célból harmincnyézer drachmát ajánlott fel adományként.³⁰ A tisztségviselők megválasztásakor a jegyzőket követően három írástanárt kell választani, akik a fiúkat és lányokat fogják oktatni.³¹ ⁽¹⁰⁾ Az első osztályosok tanárának évi hatszáz, a második osztályosok tanárának évi ötszázötven, a harmadik osztályosokénak pedig évi ötszáz drachma fizetést kell adni. Két testneveléstanárt is kell választani, mindkettőjüket évi ötszáz drachma fizetésért. Válasszanak továbbá egy kitharatanárt, akár olyat, aki pengetővel (plektron) játszik, akár olyat, aki anélkül. Akit kiválasztanak, kapjon évi hétszáz drachmát. Tanítsa azokat a fiúkat, akik végzősök, és a náluk egy évvel fiatalabbakat zenére és kitharára akár pengetővel, akár anélkül, az ephébosokat azonban csak zenére. Ezeknek a gyerekek életkoráról a paidonomos dönt. ⁽²⁰⁾ Ha szökőhónappal egészítjük ki az évet, az arra a hónapra járó pénzt pótlékként kell kifizetni. Egy vívómestert és egy íjászat- és dárдавetés-tanárt jelöljön ki a paidonomos és a gymnasiarchos, kiválasztásukat azonban a népgyűlés erősítse meg. Ők tanítsák az ephébosokat, és azokat a gyerekeket, akiknek a zenei képzést is előírják. Az íjászat és a dárдавetés tanárának kétszázötven drachma évi bért adjanak, a vívómesternek pedig háromszáz drachmát. A vívómester évente legalább két hónapig tanítson.³² A paidonomos és a gymnasiarchos felügyelje, hogy a fiúk és az ephébosok szorgalmasak legyenek tanulmányaikban, amint ezt mind-

ketjük számára ⁽³⁰⁾ előírja a törvény. Ha az írástanárok vitába keverednek velük a gyermekek létszámáról, döntsön a paidonomos, azok pedig engedelmeskedjenek döntésének.³³ A versenyvizsgákat, amelyeket régebben a gymnasionban tartottak az írástanárok és a zenetanárok számára, a tanácsházán (rendezzék meg).³⁴

...nap... ha a büntetést nem fizetik meg, kényszeríteni lehet őket. A vívóstanár és az íjászat illetve dárдавetés tanárának ügyében úgy kell eljárni, ahogy fentebb elő van írva. Ha a hivatalban lévő vagy bármikor hivatalban volt kincstárnokok ⁽⁴⁰⁾ nem adják át a pénzt úgy, ahogy elő van írva, vagy akár más hivatalnok, akár magánszemély javaslatot tesz, megtesz, javasol, szavazásra bocsát, törvényt terjeszt be, ami ezzel a határozattal ellentétes, vagy valamilyen módon érvényteleníti e törvényt bármilyen indokkal, hogy az alapítvány vagyonát másra költse, és ne arra fordítsák, amit ez a törvény elrendel, vagy csoportosítsák át valami olyan célra, ami különbözik attól, amit e törvény előír; érvénytelen legyen, és a későbbi kincstárnokok e törvény előírásainak megfelelően ugyanazt az összeget fizessék ki a polis bevételeiből,³⁵ és minden egyebet is e törvénynek megfelelően hajtsanak végre. Aki azonban bármit javasol vagy tesz e törvény ellenére, ő maga és nemzetsége is minősüljön szentélyrablónak, ⁽⁵⁰⁾ és részesüljön azokban a büntetésekben, amelyek a szentélyrablókra vonatkoznak.³⁶ Bármely tettes bűnhődjék ugyanúgy, ha bármilyen vétket elkövet az alapítványi pénzek ellen e törvény ellenében, vagy az előírások nem teljesítéséért tízezer drachma büntetés megfizetésével a polis számára.³⁷ Bárki bevádolhatja az elkövetőt akár magánváddal, akár nyilvános eljárásban a havi elszámoláskor, akár bármelyik tetszőleges időpontban. Senki sem utasíthatja el a vádat a határidő lejártá, vagy bármely más körülmény miatt. Aki mégis megteszi, kétszeres büntetést fizessen. A büntetés felét fizessék ki a polisnak, nevezetesen

*Hermés, Héraklész és a Múzsák szentélyének, feltüntetve a fent említett elszámolásban, a másik felét pedig a vádemelőnek. A számvizsgálók (euthynoi) ellenőrzik a büntetés befizetését éppúgy, mint bármely más állami eljárás esetében.*⁶⁰⁾ *A hivatalban lévő timuchosok ezen kívül mondjanak átkot arra,³⁸ aki a pénzt, amit Onésimos fia Polythrus a szabadon született gyermekek oktatására felajánlta, bármilyen módon vagy indokkal elvonná, vagy a törvény előírásával ellentétben máshová csoportosítaná át, és nem az előírásnak megfelelően használná fel, vagy nem fizetné ki a törvénynek megfelelő módon, hogy pusztuljon el ő maga és nemzetsége is.*

Ha azonban a kincstárnokok mégsem arra költenék az alapítvány vagyonát, amit a törvény előír, vagy nem fizetné ki a törvény értelmében az oktatókat, közülük mindegyik kétezer drachmát tartozik fizetni a polis számára, és bárki vádat emelhet ellenük, aki csak akar, (...) akit elítéltek, a kétszeresét tartozik megfizetni, az összeg felét pedig (az kapja...)

Polythrus feliratának legfontosabb pontja, hogy az alapítvány az írás és olvasás oktatásában a kislányokat és kislányokat egyenlőképp részesíti, hasonlóképpen Platón elképzeléséhez a *Törvényekben*. A teósi fizetések magasabbak a milétosiaknál, hiszen a milétosi testneveléstanár évi 360, az írástanár 480 drachmát keresett, míg Teóban az írástanár 500–600 drachmát, a testneveléstanár 500, a kitharatanár viszont 700 drachmát keresett, noha az alapítvány számára felajánlott összeg a milétosi 10 talantonnak alig több, mint a fele. Figyelemre méltó, hogy a tanárok fizetése annál magasabb, minél kisebb gyerekeket tanítanak.

Az állás betöltésére jelentkező tanárok versenyvizsgán mérték össze tudásukat. A versenyvizsgákat régebben az oktatás helyszínén, a gymnasionban tartották az írástanárok és a zene-tanárok számára, de Polythrus előírása szerint a *bulé*, a tanács székhelyére helyezték át azokat, ezzel is növelve az esemény hivatalosságát, tekintélyét. Egy másik Kr. e. 2. századi teósi felirat tanúsága szerint a tanárokon kívül a diákok is versengtek egymással.³⁹ Az erősen töredékes dokumentum felsorolja

az idősebb, a középső és a legifjabb korcsoport versenyszámait és azok győzteseit. Az idősebbek eposz és dialógus előadásában, valamint olvasásban, a középsősök eposz előadásában, olvasásban, *polymathiában* és rajzban, a legifjabbak pedig eposz előadásában, olvasásban, szépírásban, fáklyás futásban, kísérettel éneklésben (*psalmos*), kitharázásban, kitharával kísért éneklésben, *rhythmographiában*, komédiában, tragédiában és kottairásban mérték össze tudásukat. A *polymathia* általában tudást, ismeretet, esetleg tudálékosságot jelentett, nem tudni, a feliraton milyen értelemben szerepel. A *rhythmographia* ritmus vagy idő lejegyzése lehetett. Egy biztos, a teósi ifjaknak igen széles körű tudást kellett elsajátítaniuk.

A teósi ephébia, amint a hellénisztikus korban ez általános volt, valószínűleg egy évig tartott, és tizennégy-tizenöt éves korban kezdődött.⁴⁰ Ha ez igaz, akkor az oktatás a teósi alapítványi iskolában kilenc- vagy tízéves korban indult az írástanulással, és tizenkét vagy tizenhárom éves korig tartott. Aztán kezdődött a zene, amit tizenöt-tizenhat éves korig tanultak, beleértve az ephébia időszakát is.

Mind a milétosi, mind pedig a teósi felirat az oktatástörténet értékes dokumentuma, amely arról tanúskodik, hogy a Platón által megfogalmazott eszmék egy részét sikerült megvalósítani. Ha az állam nem is biztosította az ingyenes elemi oktatás fedezetét, az alapítványi kezdeményezéseket állami felügyelet alá helyezte, és a legfontosabb döntéseket a népgyűlés vagy a tanács hozta meg, nem feledve az alapítók dicsőségének fenntartását. A másik fontos platóni gondolat a kislányok elemi iskolai oktatása volt, amit Milétosban valószínűleg, Teóban pedig nyilvánvalóan támogatott az alapítványi iskola. A képzés, bármilyen sokrétű is volt, meglehetősen gyakorlati ismereteket adott át, amelyekre ráépülhetett az ifjak katonai kiképzése, az ephébia. Az irodalom és a zene oktatása a nyilvános versenyvizsgákkal és áldozatokkal hatékonyan járult hozzá az ifjúság közösségi neveléséhez. Az iskola tehát az adott közösség formálódásának egyik legfontosabb színtere lett, amelynek fenntartását a polis akkor is magára vállalta, ha az alapítvány tőkéje egyszer elfogyta. Arról azonban nem tudunk, hogy e vállalását valóban teljesítette-e.

Jegyzetek

- 1 Wilamowitz-Moellendorff kifejezése, vö. Németh–Kovács 2011, 18.
- 2 A cserépszavazás forrásaihoz vö. Németh 2003, 147–149.
- 3 Gradwohl 2006, 10.
- 4 Plutarchos: *Themistoklész* 10. Máthé Elek fordítása.
- 5 Platón: *Törvények* 804d. Kövendi Dénes és Bolonyai Gábor fordítása.
- 6 Platón: *Törvények* 764c. Kövendi Dénes és Bolonyai Gábor fordítása.
- 7 Berlin, *AM* 13234; Ziebarth 1913, 6.
- 8 *T. Berol.* *AM* 17759; *T. Borély* 1564 + 1565 + 1566 + 1567.
- 9 IG XII, 9, 282.
- 10 Swiderkowna 1981, 305–306. Ugyanezt a három sort idézi ugyancsak Kálmán Judit fordításában Hoffmann 2009, 69.
- 11 SIG³ 577. Az évszám meghatározásához Ziebarth 1914, 10.
- 12 Németh 2003, 335–337.

- 13 1 talanton 6000 drachmából állt. A talanton súlya 26 és 36 kilogramm között változott tértől és időtől függően, vagyis Eudemosék legalább 260 kg ezüstöt bocsátottak az alapítvány rendelkezésére.
- 14 Menandros hét évvel Eudemos után, Kr. e. 203-ban volt stephanéphoros.
- 15 Vagyis Eudemos és testvérei nem egy összegben, hanem évenkénti részletekben utalták át a támogatást.
- 16 Az ezüst statér 7 és 8,6 gramm között mozgott, értéke többnyire 2 drachma volt, vagyis a 300 statér értéke 600 drachma. Ezért valószínűbb, hogy aranystatérrel rendelkeznek, amelynek értéke 20 drachma, így a 200 statér 6000 drachmát, vagyis egy talantont ért.
- 17 A tavaszi napéjegyenlőség előtti hónap, az év utolsó hónapja Kr. e. 288-tól.
- 18 I. Antiochos Sótér Seleukida uralkodó építette (Kr. e. 280–261). A déli agora keleti oszlopcsarnoka volt (Austin 1981, 210).
- 19 Vagyis az új év nyolcadik napján.

- 20 Nem feltétlenül az olympiai, nemeai, isthmosi vagy pythói játékokra kell gondolni, hanem a hellénisztikus korban sok helyen megrendezett versenyekre. A „koszorút adó” kifejezés azt hangsúlyozta, hogy Eudemos a pénzjutalommal járó versenyekre történő eltávozást nem támogatta. A testnevelés tanárok esetleges versenygyőzelme mindenesetre lelkesítően hathatott a tanítványokra. Ziebarth 1914, 19–20.
- 21 Apollón didymai jósszentélye mintegy 20 kilométerre északra fektűt az antik Milétostól.
- 22 A görög naptár nem ismerte a vasárnapot, ezért csak a nagyobb ünnepeken volt munkaszünet, vagyis tanítási szünet. Ezek számát oldotta meg ez az intézkedés, hogy a gyerekek (és tanáraik) kipi-hennessék magukat.
- 23 A városfalak épségére vigyázó hivatalnokok.
- 24 Ez a felirat maradt fenn. A Kr. e. 6. században alapított szentély Eudemos gymnasionjának közelében állt. Apollón Delphinios volt a hajósok védőistene. A szentélyt körülvevő oszlopcsarnok a város archívumának is otthonául szolgált.
- 25 A fehérre festett fatábla csak ideiglenesen hirdette a népgyűlés határozatát, amíg a két köfelirat el nem készült (Németh 2003, 335–337).
- 26 Az ephébosok a katonai kiképzésben részt vevő ifjak.
- 27 Ziebarth 1914, 23.
- 28 SIG³ 578.
- 29 A *gymnasiarchos* a gymnasion élén állva szervezte az ifjak sportfoglalkozásait és versenyeit, a *paidonomos* felügyelte az oktatást. A tisztség alsó korhatára ismert előírás volt Athénban is, a gyermekkórusok *chorégosa* nem lehetett fiatalabb negyven esztendősnél (Aristotelés, *Az athéni állam*, 56, 2). Hasonlóképpen rendelkezik Platón is a *Törvényekben* (765a): „Először is a fiúk, a férfiak és a lányok karához kell felügyelőt választani, mind a tánkra, mind az egész zenei beosztásra. Erre elég egy felügyelő, aki legalább negyvenéves; éppígy a magánénekekre is elég egy, aki legalább negyvenéves. Ez vezesse be a versenyzőket, és tudja kellőleg megítélni teljesítményüket.” Kövendi Dénes és Bolonyai Gábor fordítása.
- 30 5 2/3 talantont.
- 31 Három *grammatodidaskalost*, két *paidotribést* és egy kitharatanárt választottak. Az írás- és zeneoktatást már a Kr. e. 5. században egy *grammatistés* és egy *kitharistés* tartotta Athénban, amint azt Duris vázaképén látjuk egy Berlinben őrzött kylixen. Booth 1985, 280.
- 32 A katonai kiképzés fegyveres oktatása nem tartott egész éven át.
- 33 A vita lényege nem teljesen világos, hiszen a tanárok nem a gyermeklétszám alapján kapták a fizetésüket.
- 34 Ebből a töredékes mondatból derül ki, hogy a tanárjelölteknek nyilvános versenyvizsgán kell részt venniük.
- 35 Ha az alapítvány vagyona elfogy, az állam veszi át az iskola finanszírozását.
- 36 A szentélyablók szokásos büntetése a halál volt.
- 37 A büntetés összege nagyon magas, majdnem a teljes alapítványi vagyon egyharmada.
- 38 A *timuchosok* teósi tisztviselők voltak, akik átkot mondtak a polis ellenségeire. Egy Kr. e. 470 körül keletkezett teósi feliraton a kötelezősége timuchosokat is elátkozzák (ML 30): „Azok a tisztviselők, akik nem mondják el az átkot Dynamis szentélyénél, amikor a nép összegyűl az Anthestéria, Hérakleia és Dia ünnepeken, átok alá kerüljenek. Aki a stéléket, amelyekre az átok fel van írva, ledönti, vagy a betűket kivési vagy eltünteteti, pusztuljon el mind ő maga, mind nemzetsége.”
- 39 CIG 3088 és 1125. old. Magyarul említi Swiderkowna 1981, 306–307.
- 40 Booth 1985, 280.

Bibliográfia

- Austin, M. M. 1981. *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest*. Cambridge–London.
- Booth, A. D. 1985. „Douris’ Cup and the Stages of Schooling in Classical Athens”: *Classical Views* 29, 275–280.
- CIG = Böck, A. (szerk.) 1825–1877. *Corpus Inscriptionum Graecarum*. Berlin.
- Gradwohl E. 2006. *Sóranos*. Budapest.
- Hoffmann Zs. 2009. *Antik nevelés*. Veszprém.
- ML = Meiggs, R. – Lewis, D. (szerk.) 1989. *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century BC. Revised edition*. Oxford.
- Németh Gy. 2003. *Görög történelem. Szöveggyűjtemény*. Budapest.
- Németh Gy. – Kovács P. 2011. *Bevezetés a görög és a római felírtanba*. Budapest.
- SIG = Dittenberger, W. 1917. *Sylloge Inscriptionum Graecarum*.³ Leipzig.
- Swiderkowna, A. 1981. *A hellenizmus kultúrája*. Budapest.
- Ziebarth, E. 1913. *Aus der antiken Schule*. Bonn.
- Ziebarth, E. 1914. *Aus dem griechischen Schulwesen*. Leipzig–Berlin.